

WOORDEN EN WAARDEN, PROCESSEN ROND VERBAAL GEWELD BINNEN EN BUITEN DE HERBERG GEVOERD VOOR DE GENTSE SCHEPENBANKEN TUSSEN 1770 EN 1774

Marc Van Bossche

In recente studies wordt gesteld dat beledigingen een sleutel vormen tot de geschiedenis van waardensystemen. Men probeert via de beschrijving van concrete gevallen iets meer te vertellen over structurerende noties als eer en schande¹. Beledigingen bieden daarnaast ook een venster op andere facetten van het maatschappelijk leven. In deze context focuste ik op de relatie tussen herbergen en verbaal geweld op basis van door de Gentse schepenbanken opgestelde processtukken². De bedoeling was op zoek te gaan naar verschillen en gelijkenissen in wat zich binnen en buiten de herberg afspeelde. Eerlijk gezegd heb ik nooit veel gevallen gevonden waar niet minstens de dreiging van fysiek geweld aanwezig was als het conflict zich binnen de herberg afspeelde. De grens tussen beide leek, alvast binnen de herberg, zeer broos³. Paradoxaal genoeg was het juist deze relatie met fysiek geweld die me op een spoor bracht. In de herberg leek een bijzondere vorm van verbaal geweld te bestaan die, in tegenstelling tot wat daarbuiten gebeurde, bijna steeds in een vechtpartij uitmondde. Je zou het 'een uit de hand lopend gesprek' kunnen noemen. Dergelijke conflicten hadden een heel stereotiep verloop. De erin betrokken personen waren rustig samen aan het drinken op het moment dat een van hen het op zijn heupen kreeg door een uitlating van een ander. De aanleiding kon zeer banaal zijn. In het cabaret 'Aux

Prince' komt het in de loop van februari 1770 tot een vrij ernstig treffen als een zekere Arnold beweert dat zijn hond kan dansen en het beest ook zijn kunsten laat tonen. Zijn drinkebroer, een militaire ronselaar, is echter niet overtuigd en repliceert dat de hond des huizes vermoedelijk beter danst. Hierop gaan de poppen aan het dansen⁴. Uitdagende uitspraken als deze waren regelmatig aanleiding tot een uitgebreide scheldpartij die meestal op een gevecht uitliep. Toch was er voor men begon te vechten nog ruimschoots tijd om indien nodig verdere afspraken te maken. Zo vinden de hierboven vermelde Arnold en zijn militaire drinkebroer voor ze beginnen te vechten nog de tijd om hun gezamenlijke rekening te vereffenen⁵. Je kan het een sterk geritualiseerd gevecht 'onder vrienden' noemen. Op dergelijke gevechten volgt meer dan eens een gezamenlijke heildronk. Zowel de scheldpartij als het erop volgende gevecht zijn het gevolg van een meer gesignaleerde permanente competitie tussen de herbergbezoekers. Ze zijn in die zin vooral in verband te brengen met wat bekend staat als 'mannelijkheidsrituelen', wat natuurlijk niet uitsluit dat er soms ook vrouwen bij betrokken zijn⁶. Als gezegd kwam verbaal geweld in deze vorm enkel in de herberg voor en was ook daar niet elke scheldpartij van dit type. Er is een rechtstreeks verband tussen deze 'uit de hand lopende gesprekken' en het grote sociale contact

binnen de herberg. Toch kwamen dergelijke scheldpartijen even goed tussen bekenden als tussen onbekenden voor. Reeds langere tijd bestaande spanningen lijken er in de meeste gevallen niet te zijn. Er is als gezegd wel sprake van een soort permanente concurrentie. De 'vriendschappen' binnen de herberg lijken eerder aan de ruwe kant, wat zich duidelijk uit in de taal die men er met elkaar spreekt. De kroeglopers lijken elkaar in het gesprek voortdurend uit te dagen. Het kan dan ook niet verwonderen dat dit, zeker na enkele glazen verkwikkende drank, wel eens misloopt⁷. De herberg uit deze periode is zeker één van de plaatsen waar gedragspatronen worden aangeleerd⁸. Verbaal geweld is een van die sterk geritualiseerde handelingen die men zich onder meer in de kroeg eigen maakt. Het is juist de uitdagende taal die op deze plaats gesproken wordt, alsook de eruit voortvloeiende scheldpartijen en gevechten, die hierbij een belangrijke rol spelen. Op deze manier wordt aangeleerd waarop men zeker moet reageren en hoe men dit kan doen.

Hoog tijd om eens te kijken hoe het eraan toegaat als het 'au sérieux' is⁹. In deze gevallen gaat het om een langere tijd bestaande grief die door iemand op een door hem gekozen plaats en tijdstip tot een climax gedreven wordt. Op 14 december 1770 loopt Jacques Leclerc op de vismarkt recht op Catherina Lavendij af, kijkt haar in de ogen en

scheldt haar de huid vol. Xaverius Santfort, een getuige, vermeldt dat hij Leclerc voor het conflict heeft ontmoet en dat deze hem gezegd heeft dat hij Catherina op de markt zou gaan opzoeken om haar de huid vol te schelden¹⁰. Hij is duidelijk niet de enige die dergelijke aanvallen plant. Op 11 mei 1770 laat Anthonius Vanderveken Jacobus Coulon halen om hem een flinke bolwassing te geven. Het is niet uitzonderlijk dat de aanvaller zijn tegenstander hiervoor thuis laat ophalen¹¹. Hij kan zich echter ook zelf naar zijn tegenstander begeven, op voorwaarde dat deze zich op een voor het conflict geschikte plaats bevindt. Het is opvallend dat de plaats en het tijdstip zeer goed gekozen worden. Er is duidelijk nood aan een omvangrijk publiek. Dergelijke conflicten worden dan ook steeds uitgevochten op plaatsen waar veel mensen aanwezig zijn. De markt of een goed gevulde herberg lijken het best geschikt. Als men bedenkt dat het publiek een belangrijke rol zal spelen in een dergelijk treffen, kan dit niet verwonderen. Juist zij zullen de scheldwoorden zo krachtig maken en het kan dan ook niet verwonderen dat de aanvaller dit publiek zoekt. De aanwezigen komen op het gebeuren af voor het geboden spektakel. Iemand aan het werk zien die verbaal van wanten weet is altijd een evenement. Sneuvelende reputaties zijn dat ook. Dit verklaart niet alleen de grote toeloop van mensen bij een dergelijk gebeuren maar ook de

grote interesse voor een studie over verbaal geweld. De omstanders spelen ook hun rol. Zij zijn voor het spektakel gekomen en zullen ook spektakel eisen. Zij juttten de betrokkenen op en drijven ze verder.

Dat het publiek in de eerste plaats op een spektakel afkomt mag niet laten vergeten dat verbaal geweld op zich een dooernstige zaak is. De erin betrokken partijen zetten hun reputatie op het spel en die is, zeker in deze maatschappij, erg belangrijk. Paradoxaal genoeg is het het spektakel-kijkende publiek dat een reëel oordeel over de partijen zal vellen. Niet enkel hun podiumkunsten worden beoordeeld maar hun prestatie zal gevolgen hebben op hun reputatie. Het oordeel van de omstanders en de geruchten over het gebeurde die verder hun ronde zullen doen, worden voor een deel door het spektakel gevormd. Dit sluit niet uit dat de gevolgen van dit oordeel reëel zijn voor de reputaties van de erbij betrokken personen. Het publiek zal zich bij het (ver)oordelen even goed door de vorm van de argumenten (het spektakel) als door hun eventuele inhoud laten leiden. We hebben ons tot nu echter beperkt tot het effect van de woorden en het geleverde spektakel in het algemeen.

De vraag waarom iedereen verbaal geweld zo een spektakel vond (en vindt) benadrukt de kracht van de gebruikte woorden. Scheldwoorden hebben dan ook ongetwijfeld zeer veel aandacht gekregen in studies over verbaal geweld. Dit is gedeeltelijk zo omdat een uitgebreide scheldwoordenschat steeds

de aandacht trekt. Een verzameling originele scheldwoorden is bovendien technisch gezien een vrij makkelijk binnen te halen schat. Spijtiggenoeg zie je als je je meer in de inhoud van de conflicten gaat verdiepen al snel dat de gebruikte woorden op zich niet zoveel te vertellen hebben. Ze zijn meestal vrij inhoudsloos en raken de kern van de zaak niet. Het zijn echte scheldwoorden en ze worden altijd gebruikt, wat er ook aan de hand is. Als ze oorspronkelijk al iets betekenen (zoals dat bijvoorbeeld duidelijk het geval is met dief of hoer) dan wordt vlot over deze betekenis heengegaan¹². Je kan zeggen dat ze hoogstens verwijzen naar een ruim betekenisveld. Vrouwen worden zo regelmatig voor 'hoer' uitgescholden als ze verdacht worden van diefstal¹³. 'Hoer' verwijst dan inhoudelijk hoogstens naar iets wat je laakbaar gedrag zou kunnen noemen. De meeste scheldwoorden zijn, wat de inhoud ervan betreft, gelijkaardig. Het verbale aspect is dan ook moeilijk afzonderlijk interpreteerbaar. Ik ben natuurlijk niet de eerste die iets dergelijks verkondigd. Er is meer op gewezen dat woorden slechts betekenis krijgen door de intonatie en de gebaren die ermee samengaan. Historici baseren hun onderzoek echter hoofdzakelijk op geschreven stukken waardoor een groot deel van deze extra factoren verloren gaan. Dit is zeker zo, maar je kan ook een ander niet verbaal aspect benadrukken: de context. Scheldwoorden worden dan bijna betekenisloze woorden, maar zij reageren in zekere zin als jokers in een kaartspel. Ze hebben de neiging de

betekenis aan te nemen die van hen verwacht wordt. Ieder zal zijn grieven tegen de betrokkene in deze woorden weerspiegeld zien. Het is eerder de beeldende kracht van de term dan zijn inhoud die het gebruik ervan rechtvaardigt. Een redelijk mens kan ze nooit zomaar over zich heen laten gaan, ook al is hetgeen ze insinueren absurd. Het zijn woorden met weinig betekenis maar met zeer veel kracht. In deze zin spreken de in de processen gebruikte woorden voor zichzelf, en zou het zonde zijn ze hier niet bij te voegen. Het wordt duidelijk dat deze termen andere woorden en handelingen zullen uitlokken zonder dat daar verder een logische reden toe lijkt. Je kan dan ook stellen dat verbaal geweld, voor zover het scheldwoorden betreft, een grotendeels geritualiseerd spektakel is.

Op dit punt gekomen werd ik me ervan bewust dat dit niet in alle gevallen opging. De gebruikte woorden hadden soms wel betekenis. Op 11 augustus 1774 wordt een zekere Martinus Mortier door de schepenbank verhoord. Deze zou namelijk niet enkel zijn vrouw zowel thuis als in de herberg 'De Voorrose' voor hoer uitgescholden hebben hij zou er ook aan toegevoegd hebben 'dat sij haer laet ghebruycken van haeren soone Jan'. Hij moet vrij overtuigd geweest zijn van de activiteiten van zijn vrouw want hij heeft ook de pastoor van Akkergem aangepakt met de woorden: 'dat hij was eenen vuylcloot ende dat sijne vrouwe met hem ende den onderpastor te doen hadde'¹⁴. De hier gebruikte woorden hadden duidelijk wel

betekenis. Het gaat in deze gevallen echter duidelijk om beschuldigingen waar we het hierboven over beledigingen hadden¹⁵. Waarin zit hem dan het verschil. Op het eerste zicht lijkt dit misschien evident. Toch is het dat niet helemaal. Zeker niet als we bedenken dat beledigingen ook een in zekere mate beschuldigend karakter hebben. We mogen namelijk aannemen dat de aanvallende partij zich over iets te beklagen heeft.

In een aantal gevallen is het onderscheid wel duidelijk. Ik denk dan aan gevallen waar de intentie van de aanvaller duidelijk enkel beschuldigend is. Zo beschuldigt de herbergier uit 'Den Cockkelder' op 10 november 1771 enkele klanten van diefstal nadat er de vorige avond een tinnen schotel verdwenen is. In het begin lijkt alles goed te lopen. De aangesproken klanten bekennen de diefstal niet maar beloven wel de waard te vergoeden. Als ze dezelfde avond echter geen drank meer krijgen gaan ze hels tekeer¹⁶. Het lijkt erop dat in dergelijke gevallen een verdachte diskreet wordt aangesproken met de bedoeling tot een regeling te komen. Het komt hier enkel tot schelden als de verdachte de gebruikte woorden of daden als beledigingen opvat en er zelf anderen bij gaat betrekken¹⁷.

Daarnaast zijn er ook een aantal gevallen waar iemand voor een vrij beperkt publiek een misdrijf in de schoenen geschoven krijgt met de bedoeling hem in diskrediet te brengen. Zo wrijft Christoffel Cauwenberghe Johannes Wallez op, 1 januari 1773 in de herberg

'De Clocke' een moord aan. Dit geval verschilt sterk van alles wat we tot nu toe gezien hebben omdat het over een concreet misdrijf gaat. De beschuldiging lijkt echter geen enkele grond te hebben en het is zeer moeilijk iets meer over de motieven ervoor te zeggen. Het effect is wel duidelijk. Wallez is na dit voorval helemaal geïsoleerd en moet wel bij de schepenbank gaan aankloppen om zijn sociaal leven weer uit het slop te krijgen¹⁸.

Wat overblijft zijn de 'gewone' beledigingen. Hier wordt niemand concreet beschuldigd. De termen die gebruikt worden verwijzen wel naar misdrijven, maar die inhoud is als gezien niet reëel. Juist de verwijzing naar een niet gebeurd misdrijf geeft scheldwoorden hun kracht en laat toe vaag te blijven omtrent de concrete grief tegen de ander. Daarnaast blijft ook het waardenstelsel waarop de 'beschuldiging' zich beroept erg vaag. Daarin zit hem dan ook het grootste verschil met echte beschuldigingen. Die vereisen namelijk enerzijds een concrete gebeurtenis en anderzijds een vrij duidelijk waardenstelsel om die gebeurtenis te beoordelen. Beide zijn bij scheldpartijen niet aanwezig. Juist het niet duidelijk gesteld zijn van de waarden waarop de aanvallende partij zich beroept laat het spektakel zijn kans en maakt beledigingen zo boeiend. Je kan er alle wegen mee uit. Het is ook dit fenomeen dat de speelsportieve herbergrel in de hand werkt. Het is juist op het moment dat de normen vervagen dat deze rel zijn hoofd opsteekt. Er is zelfs meer. Door het ont-

breken van een concreet waardensysteem wordt het mogelijk via beledigingen minder gekende waardensystemen te onderzoeken¹⁹.

We kunnen verbaal geweld zien als een ruim verspreide vorm van rechtspraak die zich op een eerder aanvoeld dan geconcretiseerd waardensysteem baseert. Toch moeten we hiermee oppassen. Dagelijkse spanningen spelen zeker een rol bij dit soort conflicten. Toch moeten de klachten een zekere grond hebben wil men de omstanders erin kunnen betrekken.

Er zijn naast gelijkenissen ook grote verschillen tussen verbaal geweld en het gerecht. Deze worden extra in de verf gezet door het feit dat deze studie hoofdzakelijk op processtukken gebaseerd is. We zagen dat verbaal geweld enerzijds een aan het gerecht analoge functie kan hebben en dat anderzijds de mogelijkheid bestaat zich via verbaal geweld op een alternatief waardensysteem te beroepen. We mogen bovendien stellen dat verbaal geweld in de hier behandelde periode nog steeds de gewone manier is om een alledaags conflict te beslechten. Daar komt bij dat in de hier behandelde periode in Gent ook de gebuurten functioneerden. Deze bemiddelden onder meer bij scheldpartijen en hadden de mogelijkheid boetes op te leggen voor dergelijke vergrijpen. Spijtig genoeg hebben deze gebuurten niet zoveel geschreven stukken nagelaten. Bovendien lijkt het erop dat in de hier behandelde periode het aanzien van de dekens die aan het hoofd van deze gebuurten stonden achteruitgaat. Toch

wordt in verschillende processen melding gemaakt van een voorafgaande behandeling door de gebuurte. Dit lijkt de gewone gang van zaken te zijn en een rechtzaak rond verbaal geweld die zonder de bemiddeling van de gebuurten tot stand komt is dan zeker geen gewone zaak²⁰.

We moeten het nog even over een ander verschil tussen verbaal geweld en een rechtszaak rond verbaal geweld hebben. We hebben verbaal geweld van beschuldigingen onderscheiden door te wijzen op enerzijds de weinig concrete manier waarop de grieven geuit worden en anderzijds op het vrij vage karakter van het waardensysteem waarop men zich beroept. Voor de rechtbank liggen de zaken natuurlijk anders. Deze baseert zich op een veel duidelijker gesteld waardensysteem en zal bijgevolg geneigd zijn beledigingen als beschuldigingen te behandelen. Er is natuurlijk niets bijzonder aan de hand als de beschuldiging de scheldpartij zelf is, maar dat is lang niet altijd zo. Als de beschuldiging de scheldpartij zelf was zou de schepenbank moeten uitzoeken of de scheldpartij heeft plaatsgevonden en op wie zijn initiatief dit is gebeurd. Meestal gebeurt echter iets anders. De schepenbank zal eerder gaan uitzoeken welke grieven de aanvaller had en of deze de scheldpartij rechtvaardigden²¹. Zij zal met andere woorden de belediging als een beschuldiging aanzien en deze beschuldiging aan haar eigen waarden meten. Je zou dus kunnen stellen dat verbaal geweld in deze periode in de praktijk niet strafbaar is. Onterechte

beschuldigingen zijn dat daarentegen wel. Het is dan ook opvallend dat kapitein Bautier van het regiment Losrios in een brief van 29 januari 1771 waarin hij zich erover beklagt door een vrouw die met een van zijn soldaten optrekt uitgescholden te zijn, de aangeklaagde 'une pareille saloppe' noemt en bovendien zonder schroom vermeldt de beschuldigde al een aantal keer op straat uitgescholden te hebben²². Hij weet duidelijk dat dit geoorloofd is. Dit is bovendien niet het enige geval. In de zaak tussen Jacques Leclerc en Catherina Lavendij vermeldt de getuige Santfort, alsof het de normaalste zaak van de wereld is, dat hij Leclerc verschillende keren in het openbaar voor 'honsvot' uitgescholden heeft²³.

In één geval is de overheid echter wel bereid onvoorwaardelijk tegen verbaal geweld in te gaan. Als zij zelf (rechtstreeks of onrechtstreeks) bij de zaak betrokken is zal zij ook tegen zuivere scheldpartijen optreden. Het valt dan ook op dat dit in ongeveer de helft van de zaken in verband met 'serieus' verbaal geweld het geval is. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de overheid ook zelf aanwezig is in de hierboven vermelde scheldpartij tussen Catherina Lavendij en Jacques Leclerc. Beide blijken namelijk door die overheid uit de echt gescheiden te zijn. Als Jacques Leclerc zijn ex-vrouw in het openbaar uitscheldt, heeft hij het tegelijkertijd duidelijk op de overheid die deze beslissing genomen heeft gemunt. Deze overheid is zich daar, net als het toegestroomde publiek, duidelijk van bewust en besteed

Bijlage 1: Beledigende termen tegen mannen en vrouwen gebruikt.

Scheldwoorden	Mannen	Vrouwen	Totaal
Deugeniet(e)	18	7	25
Schelm	12		12
Jean foutre	11		11
Hondsvod	9	1	10
Hoer, Putaine		8	8
Dief	8		8
Canaille	1	4	5
Contenhoofd	4		4
Brootrat	4		4
Vagebont	4		4
Vuylclood	4		4
Macreau, Hoerevooght	3	1	4
Garce		3	3
Leugenaar	3		3
Beest	2		2
Diefleider	2		2
Imbecil	2		2
Geus(e)	1	1	2
Tevejonck	1		1
Pandoer	1		1
Galgewachter	1		1
Hiete teve		1	1
Cocquin	1		1
Schendeventer	1		1
Soldatenras	1		1
Rostenkop	1		1
Plaquet	1		1
Eerdief	1		1
Moordenaar	1		1
Baestroper	1		1
Gaillard	1		1
Charletan	1		1
Saletin	1		1
Etourdi	1		1
Sot	1		1
Fat	1		1
Saloppe		1	1
Fraudeur	1		1
Rusemaecker	1		1
Zielverkoper	1		1
Foutu vieudas	1		1
Joli Coeur		1	1
Bedriegster		1	1
Verleidster		1	1
Totaal	109	29	138

juist om deze reden zo veel aandacht aan de zaak²⁴. Dit is ook het geval als 'chirurgijn' De Paepe op 17 maart 1771 beweert dat zijn collega 'Petit Jean' een 'charlatan' is. Het geval zou de schepenbank waarschijnlijk niet eens geïnteresseerd hebben ware het niet dat de genoemde 'Petit Jean' door de Staten van Vlaanderen was bekroond met een gouden medaille en een geldsom²⁵. De woorden van De Paepe worden natuurlijk gretig herhaald en op die manier komt de overheid in rechtstreeks conflict met het oordeel van 'de straat'. Zij zal haar krachten echter niet tegen al de mensen die erbij betrokken zijn kunnen richten, maar zal genoodzaakt zijn enkel diegene die de concrete oorzaak van de onlust geweest is aan te vallen. Herbergen lijken bij dit soort verbaal geweld trouwens een belangrijke rol gespeeld te hebben. Ze bieden een ideale omgeving om dergelijke geruchten te verspreiden. Bovendien kan er ook rustig over het geval nagekaart worden.

Besluitend kunnen we zeggen dat de relatie tussen verbaal geweld en herbergen veelzijdig is. Niet alleen zijn herbergen één van de uitverkoren plaatsen om conflicten verbaal uit te vechten, ze spelen ook een zeer belangrijke rol bij het aanleren van de spelregels ervoor. Deze spelregels zijn behoorlijk ingewikkeld. De interpretatie wordt bovendien nog bemoeilijkt door het feit dat de bronnen zelf opgesteld zijn door een overheid die ten eerste vaak zelf bij de zaak betrokken is en die ten tweede een behoorlijk afwijkende kijk heeft op het

gebeuren. Ten derde moet benadrukt worden dat diezelfde overheid zo al argwanend kijkt naar alles wat zich in de herberg afspeelt.

NOTEN

Afkortingen: OA (Oud archief), SAG (Stadsarchief Gent).

1. Zie o.m. KEUNEN (A.) en ROODENBURG (H.). *Inleiding*. In: KEUNEN (A.) en ROODENBURG (H.) red. *Schimpn en schelden: eer en belediging in Nederland ca. 1600 - ca. 1850*, *Volkskundig bulletin*, 18, 1992, 3, p. 289-293; DE WAARDT (H.). *De geschiedenis van de eer en de historische antropologie. Een voorbeeld van een interdisciplinaire aanpak*. *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 23, 1997, p. 334-354.
2. VAN BOSSCHE (M.). *Verbaal geweld en herbergen: Gent 1770-1774*. Gent, RUG, onuitgegeven licentiaatverhandeling, 1995.
3. In niet minder dan 52 van de 67 herbergconflicten komt het tot een fysiek treffen. Meer details zijn te vinden in VAN BOSSCHE (M.). *Op. cit.*, p. 40 e.v.
4. SAG, OA, 213, 230, 28/2/1770.
5. Zie onder meer het hierboven vermelde conflict en SAG, OA, 213, 239, 16/1/1772 e.a.
6. KEUNEN (A.). *Ongaarne beschimpt en bevekt*. In: KEUNEN (A.) en ROODENBURG (H.) red. *Schimpn en schelden: eer en belediging in Nederland ca. 1600 - ca. 1850*, *Volkskundig bulletin* 18.3, 1992, p. 415-427; DINGES (M.) *Weiblichkeit in Mänlichkeitsritualen? Zu Weiblichen Taktiken im Ehrenhandel in Paris im*

18. Jahrhundert. *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, 18, 1991, 2, p. 71-98.
7. Beledigende uitspraken zijn in de herberg schering en inslag. Wat zich ook uit in een grote scheldwoordenschat. Zie hierover VAN BOSSCHE (M.). *Op. cit.*, p. 106-113.
 8. MUCHEMBLED (R.). *De uitvinding van de moderne mens. Collectief gedrag, zeden, gewoonten van de middeleeuwen tot de franse revolutie*. Amsterdam, 1990, p. 176; BRENNAN (T.). *Public drinking and popular culture in eighteenth century Paris*. Princeton, New Jersey, 1988, p. 315. ELEWAUT (G.). *Herbergen in Gent*. Gent, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1985; ELEWAUT (G.). *Herberg en overheid. Politionele en fiscale aspecten van het overheidsop treden betreffende herbergen in de Zuidelijke Nederlanden en in het bijzonder in Gent, 17de-18de eeuw. Handelingen van de maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, XL, 1986, p. 111-158.
 9. Zie ook VAN BOSSCHE (M.). *Op. cit.*, p. 44-47.
 10. SAG, OA, 213, 227, 18 & 19/12/1770
 11. SAG, OA, 213, 230, 12/5/1770.
 12. Toch lijken niet alle bij scheldpartijen gebruikte woorden dezelfde waarde te hebben. Zie hierover VAN BOSSCHE (M.). *Op. cit.*, p. 115-118.
 13. KEUNEN (A.). *Op. cit.*, p. 425. Zie ook VAN DE POL (L.). *Het Amsterdams hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw*. Amsterdam, Wereldbibliotheek, 493 p. (bijvoorbeeld p. 30-35 en 78-81).
 14. SAG, OA, 213, 245, 11/8/1774.
 15. Zie ook VAN BOSSCHE (M.). *Op. cit.*, p. 110 e.v.
 16. SAG, OA, 213, 234, 20/11/1771.
 17. Beschuldigingen vragen eigenlijk eerder een aparte behandeling, er wordt in deze context dan ook niet verder op ingegaan.
 18. SAG, OA, 213, 244, 7/1/1773.
 19. In een aantal gevallen wordt expliciet naar dit waardenconflict verwezen. Zie o.m. SAG, OA, 213, 248, 7/3/1774 & SAG, OA, 213, 227, 18 & 19/12/1770.
 20. LIS (C.) en SOLY (H). *Neighborhood and Social change in West European Cities, International Review of Social History*, 38, 1993, p. 1-30.
 21. Zie bijvoorbeeld SAG, OA, 213, 227, 27 & 28/8/1770.
 22. SAG, OA, 213, 232, 29/1/1771
 23. SAG, OA, 213, 227 18 & 19/12/1770
 24. SAG, OA, 213, 227 18 & 19/12/1770. Weerstand tegen gerechtelijk ingrijpen wordt trouwens in verschillende studies aangehaald als een belangrijke oorzaak van verbaal geweld. Zie o.m. KEUNEN (A.). *Op. cit.*, p. 421; CASTAN (N.). *The arbitration of disputes under the Ancien Régime*. In: BOSSY (J.) red. *Disputes and settlements. Law and human relations in the West*, Cambridge, 1983, p. 235.
 25. SAG, OA, 213, 232, 18/3/1771